Leslie Peirce,

A Spectrum of Unfreedom: Captives and Slaves in the Ottoman Empire,

Budapest – New York: Central European University Press, 2021, 125 p., ISBN 978-963-386-399-2.

Harem-i Hümâyûn, Ayıntab sancağı ve kadın tarihi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Leslie P. Peirce'in Osmanlı İmparatorluğu'nda hür olmayan insanlara yani esirlere, kölelere ve çeşitli şekillerde özgürlüğünü kaybedenlere dair yayınlanan son çalışması esas itibariyle tarihçi Natalie Zemon Davis adına Orta Avrupa Üniversitesi'nde her yıl tertip edilen bir seminer dizisinde verdiği derslerin notlarına dayanmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kitaba temel teşkil eden bu dersler 2015 Aralık'ında yapılmıştır[1] (Eserde bu hususa dair net bir bilgi verilmemiştir). Kitabın bu özelliği ve az hacimli oluşu, ismindeki "*spectrum*" (çeşitlilik, genel görünüm) ibaresinden de anlaşılacağı üzere onu kapsamlı bir monografi olmaktan ziyade konunun farklı veçhelerine dikkat çeken ve yurt dışındaki araştırmacılar ile öğrenciler için konuyla ilgili temel seviyede bilgiler veren bir çalışma kılmaktadır. Yazarın kitabın sonuna az sayıda çalışmadan oluşan sınırlı bir kaynakça eklediği ve salgın sebebiyle kütüphanelerin kapalı olduğu zaman zarfında bazı kaynaklara ulaşamadığını ifade ederek bir nevi özür beyan ettiği görülmektedir. Kitapta yer alan bazı bilgi ve alıntıların kaynaklarının gösterilmemiş olmasının[2] bu durumla alakalı olması muhtemeldir.

Çalışmanın çerçevesi ve Osmanlı tarihinin hangi döneminin ele alındığı yazar tarafından net bir şekilde belirtilmemiştir. Kitapta ağırlıklı olarak Anadolu'nun merkeze alınmış olduğu yalnızca kitabın arka kapak yazısında ifade edilmiştir. Zaman dilimi itibariyle 15-17. yüzyıllar üzerinde yoğunlaşıldığı, incelenen meselelere dair örneklemelerin Ayıntab, Harput, Ankara, Manisa, Üsküdar gibi yerlerden yapıldığı ve bu bölgelerin şeriyye sicillerinden istifade edildiği görülmektedir. Üç bölümden oluşan kitabın bölüm başlıkları Türkçe'ye "Osmanlı'da Köleliğe Genel Bir Bakış", "Esirler ve Efendileri" ve "Rivayetlerde, Tarihte ve Hukukta Esaretin İzleri" şeklinde çevrilebilir.

1 https://www.medievalstudies.ceu.edu/events/2015-12-04/natalie-zemon-davis-annual-lecture-series-aspects-captivity-world-ottomans-i

2 Mesela bkz. Sırp asıllı kölelerin Osmanlı ülkesindeki kölelerin yekûnu içindeki yeri hakkında verilen bilgiler (s. 5-6), gayrımüslim köle Nikola'nın mahkemeye müracaatıyla ilgili bir şer'iyye sicilinden yapıldığı anlaşılan alıntı (s. 32).

Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin küçük bir siyasi teşekkülden büyük bir imparatorluk hâline gelmesinde kendilerinden faydalanılan köle ve esirlerin rolünün göz ardı edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Osmanlı idaresi bu dönemde seferlerde esir almayı teşvik etmekteydi. Esir almak sadece orduyu değil hazineyi de güçlendiriyordu. Bununla beraber, II. Bayezid'in bir gaza fermanında da görüldüğü gibi zaman zaman gönüllüleri sefere teşvik etmek için alınan esirlerin beşte birine (*pençik*) devlet tarafından el konulmayacağının vaat edildiği de bilinmektedir (s. 18-19). Meselenin sosyal tarafına bakılacak olursa, köle istihdamı gerektiren büyük hanelerin çoğalması imparatorluğun büyümesi ile paralellik arz etmiştir. Evlerde köle bulundurmak zengin ailelerin itibarı ve sosyal statüsü açısından önemliydi (s. 11-13). Peirce'e göre köle sahibi olmak üst zümrelere mensup olan kadınların yahut dış dünyayla fazla ihtilat etmeyen müslüman ve gayrımüslim hanımların (*muhaddere*) sosyal hayatta yer alabilmeleri için de bir imkândı. Zira dışarıyla temasları kölelerinin refakatinde yaptıkları gezintilerle veya onlar sayesinde hallettikleri işleri vesilesiyle olmakta, bu da kölelerin varlığının bu kadınlar için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır (s. 13-14). Ancak köle edinmenin yalnızca müreffeh kesimlere mahsus olmadığı da belirtilmelidir. Köleliğin yaygınlığı dolayısıyla pek varlıklı olmayan kimselerin de köle sahibi oldukları tespit edilmiştir (s. 7-8). XVI. asır sonunda imparatorluğun genişlemesi yavaşladığı için köle arzı da talebin gerisinde kalmıştır.

İlk bölümde üzerinde durulan bir diğer husus da azat edilen kölelerin durumudur. İslâmiyet'in köle azat etmeyi teşvik ettiği ve insanların dinî sebeplerle, sevap kazanma arzusuyla gönüllü olarak kölelerini azat etmeye yöneldikleri belirtilmektedir. Yazar ayrıca efendisinden çocuk doğuran kadınların (*ümm-i veled*) hürriyetini kazanması dolayısıyla kölelerden özgürlüğüne kavuşanlar arasında kadınların erkeklerden daha fazla olduğu tahmininde bulunmaktadır (s. 28-29). Köle azadı ve bununla ilgili muameleler mahkemelerde şahitler huzurunda yapıldığı için bunun toplumda önemli bir yeri vardı. Kitapta kölelerin efendilerinin istismarlarına karşı ne şekilde haklarını savundukları ve özgürlüklerini kazandıklarına dair dikkat çekici örneklere de yer verilmiştir (s. 23-26). Peirce bunu bazı sıradan kölelerin haklarının farkında olmalarına ve kanunlara/mahalli pratiklere aşinalıklarına hamletmektedir. Bu insanların haklarını elde etmelerinde mahkemelerin sağlıklı bir şekilde işlemesinin de mühim bir rolü bulunmaktaydı. Yazar Manisa'nın bu bakımdan olumlu bir örnek olduğunu ifade etmektedir (s. 25). Ayıntab mahkemesinde siyahi kölelerle ilgili alınan bazı kararların ise istikrarsız bir mahiyet arz ettiği belirtilmektedir (s. 26). Göçebelerin arasında yahut merkezlere

uzak köylerde yaşadıkları için mahkemelere erişimi olmayan ve kayıtlara yansımayan kölelerin durumu ise şüphesiz daha farklı ve belirsizdir.

İkinci bölüm, daha ziyade adam/kadın kaçırma hadiselerini ve bu yolla özgürlüklerini kaybeden insanların durumunu konu edinmektedir. Bu bölümde yayımlanmış mühimme defterlerinden konuyla ilgili seçilen bazı hükümler tahlil edilerek 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılda Anadolu'da Celali İsyanları döneminde eşkıyalar ve bazen de taşradaki idareciler tarafından alıkonulan insanlara dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Birinci bölümde kendilerinden bahsedilen ve kanunen köle statüsünde bulunan insanlara nazaran burada üzerinde durulanlar hakkında kaynak problemi dolayısıyla ciddi bir bilgi eksikliği bulunmaktadır. Dolayısıyla burada mecburen adam kaçırma, bunun sebepleri, bunu engellemeye yahut azaltmaya yönelik gayretler ve bu çerçevede ortaya çıkan idarî ve içtimaî problemlere ağırlık verilmiştir.

Peirce adam kaçırma suçunun Anadolu'da uzun bir geçmişinin olduğunu belirtmekte ve hatta bununla ilgili Hititler dönemindeki bir hukuki düzenlemenin Osmanlı uygulamalarıyla benzerlik arz ettiğini iddia etmektedir (s. 43). Yazar, XV. yüzyıl sonlarında adam kaçırmanın ve "ev basma"nın Osmanlı merkezi tarafından açıkça suç olarak tanımlandığına ve bunda Dulkadırlı kanunlarının da tesirinin olma ihtimaline değinmektedir (s. 47-48). Müteakip yüzyıllarda Anadolu'daki karışıklıklar esnasında taşradaki devlet görevlilerinin adı da adam kaçırma hadiselerine karışmakta, bazen valiler, kadılar ve askerî yetkililer de bu problemlerin bir parçası olabilmekteydi (s. 40-41). Yetişkin erkekler de kaçırılmakla beraber Peirce'e göre başlıca "kurbanlar"ı kadınlar, genç kızlar ve genç erkekler teşkil etmekteydi. Yazar yalnızca kadınların değil, erkeklerin de cinsel olarak istismar edildiğini, hatta bu insanların kaçırılmalarının başlıca sebebinin bu olduğunu iddia etmektedir. Nitekim adam kaçırma suçunun hadım edilme cezası ile birlikte anılması bu durum ile ilgili olmalıdır. Yazara göre özellikle kırsal kesimde kız kaçırmanın evliliğe giden yolda normal bir aşama gibi görülmesi bu suçların önüne geçilmesini zorlaştırıyordu. Kırsal kesimin ekonomik açıdan zayıfladığı zor dönemlerde sayıları artan bekar erkekler evlenmek için kız kaçırmaya meyletmekteydi, bazı erkekler evlenmek istedikleri kızların babalarının olumsuz tavrı karşısında da bu yola sapmaktaydı (s. 41-42). Çapulun ve adam kaçırmanın birçok konargöçer ve şehirli topluluk için bilhassa sıkıntılı dönemlerde başlıca geçim kaynağı olması bunun normalleşmesini ve devlet tarafından önünün alınamamasını beraberinde getirmiştir. Peirce bir eşkıya tarafından kaçırılan bir kadını "a'yân-ı vilâyet"in dahi kurtarmaktan aciz kalmasını yalnızca

şahısların değil aynı zamanda tüm toplumun gururuna dokunan bir hâl olarak tavsif etmektedir (s. 75).

Bu bölümde Osmanlı idaresinin adam kaçırma benzeri eşkıyalık vakalarıyla ilgili gelen şikâyetler sebebiyle aldığı kararların birçoğunun merkezinde Anadolu'nun olduğu belirtilmiş ve konuyla ilgili Anadolu'nun muhtelif kesimlerinden örnekler getirilmişse de Ayıntab sancağıyla ilgili – dikkatleri kitabın ana konusundan saptıracak derecelerde – ayrıntılı bilgilere ve değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir (s. 55-59, 61-68). Aynı şekilde, Topkapı Sarayı'ndaki Bağdad ve Revan köşklerinin niçin bu isimlerle anıldıklarının belirtilmesi gibi detayların (s. 74) da hacmi itibariyle konuyu az ve öz bir şekilde ele alması gereken bu kitap için fazlalık teşkil ettiği söylenebilir.

Kitabın üçüncü bölümünde özgürlüğünü kaybeden insanların efsanelerde, halk anlatılarında, tarihte ve hukukta ne şekilde kendilerine yer buldukları meselesi çeşitli örnekler üzerinden incelenmektedir. Peirce, ilk Osmanlı kroniklerinde anlatılan Osman Bey'in Mal Hatun'u "kaçırması" hadisesinin kronik yazarlarınca onun siyasî "kariyer"inde ve beyliğin kuruluşunda önemli bir dönüm noktası olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Aşıkpaşazâde Tarihi'nde de esir elde etme tutkusu canlı bir şekilde anlatılmıştır. Bu anlatımlar o dönemlerde eserin okuyucularını/dinleyicilerini de esir almaya teşvik etmekteydi (s. 80-81). Takip eden sayfalarda ilk dönemlerdeki gaza faaliyetleri, İstanbul'un fethi ve Macaristan seferleri sırasında görülen esir alma meseleleriyle ilgili kroniklerdeki bilgiler yorumlanmıştır.

Yazar, seferlerde düşman tarafının aile fertlerini ele geçirmenin bir büyüklük göstergesi olarak telakki edildiğini ifade etmektedir. Bilindiği gibi Çaldıran'da Şah İsmail'in hanımlarından birisi esir edilmişti (Peirce sehven şahın kızının esir edildiğini belirtmiştir, s. 111). Bu meyanda Hürrem Sultan'ın 1554'te İran seferi devam ederken Kanuni'ye yazdığı bir mektubunda geçen "Kızılbaşun oğlanı avratı tutulmadı; arada bir nesne yoktur, şimdi ol yok bu yok…" şeklinde hayal kırıklığının tezahürü olan ifadelerine bu bölümün birkaç yerinde atıfta bulunulmaktadır.[3] Buna mukabil, Peirce'in Akkoyunluların kendi saygınlıklarını vurgularken zapt ettikleri toprakların hükümdarlarının eşlerine dokunmadıklarını belirttiklerini nakletmesi de ilginçtir (s. 80). Peirce, meselenin hukuki cihetini ele alırken Harput'taki eşkıyalık hadiseleri sırasında bazı kadınların kaçırılıp tecavüze uğradığını

3 Kitapta, aslı TS.MA 5038'de bulunan bu mektuptaki ilgili ifadenin İngilizce tercümesi verilmiştir (s. 79), ayrıca bkz. s. 87, 111.

ancak kocalarının kendi şereflerine halel geleceği endişesiyle bu durumun sicillere kaydedilmesine mâni olduklarını tespit etmiştir. Bunu, kayıtlarda kocaların bilahare kadınlarını "kabul etmemesinden", yani boşamasından bahsedilmesi gibi satır arası bilgilerden istidlâl etmiştir (s. 102-103, dn. 15.).

Netice itibariyle, Peirce'in Osmanlı Anadolu'sunda hürriyetini kaybeden insanlara dair hazırladığı bu çalışması üzerinde kendisinin ilmî yönelimlerinin yani harem, kadın tarihi ve Ayıntab sancağı gibi konuların önemli bir etkisinin olduğu dikkat çekmektedir. *A Spectrum of Unfreedom*'ın bir seminerin notlarına dayanması, iddiasız oluşu ve küçük hacmi dolayısıyla konuyla ilgili çeşitli meselelere genel bir bakış sunan sade bir çalışma olduğu ifade edilebilir ve konuyla ilgilenenlerin ferah bir vakit buldukları takdirde göz atmak isteyebilecekleri türden bir kitap olduğu söylenebilir.

Abdulhadi Uysal
İstanbul Üniversitesi